

Bertha Zoltán

Az ember dallama

Áprily Lajosról

Brassó, Parajd és Udvarhely, Kolozsvár és Nagyenyed, Duna-kanyar Visegráddal és Szentgyörgypusztával: lélegző szent tájak annak számára, aki különleges természetáhitattal érezte egybe a Kárpát-haza igézetes teljességét. Aki verselési-iban szívbemarkoló mélységsugallatokkal zendítette meg az erdélyi bércek, vizek, fák és fenyvesek muzsikáját, s a legendás Apáczai hű feleségének a nevét is zene-ként dalolta a tavaszi házsongárdi temetőben. Aki érzelmesen halk szavú lírikus-ként is vezéregyéniségévé vált a transzilván literatúrának, mert buzdított a Trianon utáni „produktív fájdalom” termékenységére, a rabságra vetett szarvas hördüléséből is orgonazúgást: a szenvedést átnemesítő szépségvágyat hallva ki, s mert „Golgota-fellegek tövében” élve is hirdette a teremtő megmaradás parancsát — ódát zengve *A Fejedelembhez*, a példázatos akarató Bethlen Gáborhoz, templom és iskola örök reménységét táplálva, merthogy „a szellem elrendelése: élet, / feltámadás és örök diadal!” A titokzatos, mítikus, „morajos sziklaország” Erdélyt elhagyva is hegyek és völgyek közül üzent a fény tisztító hatalmát, prédikálta a magyar sors történelem fölé emelkedő igazság örökkévalóságát, s minden katasztrófákat felülhaladó végső esélyként és menedékként az isteni bizodalommal vigasztalt: „S mikor völgyünkre tört az áradat / s már hegy se volt, mely mentő csúccsal intsen, / egyetlenegy kőszikla megmaradt, / egyetlen toronyos sziklaszál: az Isten.”

Az 1887 novemberében született és 1967 augusztusában elhunyt klasszikus remekíró, az élmény-, a természet-, a vallomáslíra, a táj-, a hangulat- és sorsköltészet mestere, Áprily Lajos is autentikus irodalmi kultúránk fenntartója és felejthetetlen ébresztője. Nemzeti identitás nem volt és nem lesz, mert nem is lehet nélküle — mint ahogy többi szellemóriásunk nélkül sem. Emberség és magyarság az erkölcsi és művészi minőség értékszférájában egyesült az ő életművében is. Ahogyan Németh László írta róla: „Tiszta hangra törekvő lírikus, aki nyugodt és biztos épületet akar a versnek ebben a földrengésében s a régi formák falai mögé menekszik vissza (...) Versei: elégiák, életérzés: a melankólia. Töretlen tükrű tó kifelé, de tiszta vizén át fölismerhetők a melankólia tápláló forrásai (...) A kifejezés áhítatát, a természet tiszta sugallatát s ahogy ő mondja: az ember dallamát őrizte meg nekünk. Egyike azoknak a művészeknek, akik nem utat törve, de tiszta és komoly szívüket felmutatva válnak új idők követévé.” Már 1927-ben így adott mértékadó, összegző érvényű és máig alapvető jelentőségű értékelő jellemzést Áprily Lajosról tehát Németh László (*Két nemzedék*, Bp., 1970. 190-195.) — s ennek nyomán termékeny szempontok

---

---

bontakozhattak ki az Áprily-szakirodalomban is e kiemelkedő (Reményik Sándorral és Tompa Lászlóval együtt a nagy erdélyi, „helikoni triászhoz” tartozó) erdélyi költő líratörténeti helyének megállapítására vonatkozóan. Mert ez a századvégi biedermeieres-neoszentimentális hanghordozásból és a parnasszista jellegű modorból a Nyugat-líra impresszionisztikus-szecessziós inspirációit magába szíva kinövő költészettípus úgy tudta az utóromantikus, majd későszimbolista jellegzetességeket szervesen összeötvözni, hogy az „anakronisztikus” „megkésetttség” vagy az „epigonszerű” „kismesterség” bizonyos esetleges benyomását keltő sajátosságait mindegyre egyfajta új klasszikus vagy klasszicizáló poétikai tendenciák modern tárgyiaságával, s a tradicionális artisztikum örök időszerűségével ellensúlyozhatta vagy folyvást erőteljesen hatálytalaníthatta. Olyan izgalmas hatástörténeti bizonytalanságot okozva mindezzel, amelynek megfejtéskísérlete részint megemelő népszerűség és lefokozó elfelejtettség végletei — természetesen a kritikai recepcióban is tükröződő koordinátái — között kénytelen viszonyulni e lírai életmű szerepéhez. Részint pedig annak a romantizálható fájdalmas érzelmességet zárt vagy lekerekítő formarendbe fegyelmező, egyszerre visszafogottan, halkszavúan szelíd és vibrálóan feszült elégikus tónushullámmal artikuláló, élmény és alakzatok kultusz különös mértékarányát kialakító költészeti vonulatnak az újraértelmezésére is ösztökélhet, amely a magyar irodalomban — mondjuk — Berzsenyitől Tóth Árpádon, majd Radnótin át Csoóri Sándorig ível.

A klasszikusnak tekinthető szépségértékeihez ragaszkodó Áprily-líráról szólva több átfogó monográfia is hangsúlyozza a mives harmóniateremtés igényét és megvalósulásmódjait. „Áprily Lajos emberi harmónia után sóvárog, s művészi tudatossággal védekezik az összhangot megbontó belső erők ellen is” (Győri János: *Áprily Lajos*, Bp., 1967); Vita Zsigmond szerint „az ’ember dallama’ nemcsak a megbékülést, a harmóniát, hanem az építés, a jövő, az élet hitét is jelenti” (Vita Zsigmond: *Áprily Lajos*, Bukarest, 1972); „A carpe diem elvével szemlélte az életet, a természetet, amíg lehetett, a minden szépet megörökítő humanista művész életszemléletével” (Csép Ibolya: *Áprily Lajos*, Bp., 1987); „A jóságvágy lírája Áprily költészete, mely a törekeny jóságnak s a jó törekenységének panaszát és méltóságát éneklí” (Fráter Zoltán: *Áprily Lajos*, Bp., 1992). Az életrajzi, korhistóriai, filológiai gazdagságukkal eligazító, illetve az egyes műveket vagy műcsoportokat szövegközelből vizsgáló és motívumtörténeti vagy világirodalmi kontextusukban feltáró — és szerteágazó irodalomtörténeti és esztétikai adalékok rengetegét felhalmozó — monográfiák (valamint *A kor falára — Áprily Lajos emlékezete* című reprezentatív emlékkönyv /szerk. Pomogáts Béla, Bp., 2002/, illetve Pomogáts Béla *Apa és fiú — Áprily Lajos és Jékely Zoltán erdélyi versei* /Bp., 2002/, és legutóbb: Yoo Jin-Il — Yi Jin-Min *Áprily Lajos költészete — A halál motívumai* /Bp., 2005/ című munkája) mellett hasonló, és nagyjából közmegegyezésszerű lényegfelismeréseikkel ragadják meg e költői mű karakterjegyeit azok a mérvadó tanulmányok is, amelyek szerzői Molter Károlytól, Kuncz Aladártól, Jancsó Elemértől Czine Mihályon és Pomogáts Bélán át Cs. Gyimesi Éváig és Láng Gusztávig mind elmélyülten boncolgatják a létélmény és értéktudat ütközé-

---

---

seiből fakadó disszonanciákat is konzonáns hatásformákká csiszoló-transzformáló esztézi folyamatokat és mibenlétét. Természet és lélek, táj és bensőség, személyes-vallomások sorsérzés és közösségi-erkölcsi sorslátás egymást átítató és kiegyensúlyozó ihletforrásait, amelyek által a modernitás felzaklató léttapasztalatai premodern vagy prolongált klasszikus modern — sőt pontosabban talán: modern klasszicista — világképi-szemléleti és kifejezésalakzatokká esztétizálódnak át. Nem eltakarva vagy megkerülve a személyiség- és nemzetszaggató történelmi sorstragikumot, hanem az időtlenítés és eszményállítási etikai-széptani műveleteivel valamiképpen mintegy mögé vagy fölé kerülve a huszadik századi emberi egzisztencia kataklizmatikus krízisélményeinek. A „nyelvmuzsika modulációiban” kifinomuló Áprily-vers Kuncz Aladár szerint igazi modernséget jelez, mert a modernség nem „tüntetésszerű külsőségekben”, hanem a műformálás különleges árnyalataiban nyilvánul meg; „Áprily ízig-vérig modern költő. Modern költő annak ellenére, hogy kedveli az időmértékes sorokat, s annak ellenére, hogy versei tiszták, nyugodtak, témái egyszerűek és kompozíciói hibátlanul zártak” (*Tanulmányok, kritikák*, Bukarest, 1973. 208-215.). Érdekes, hogy utóbb Lászlóffy Aladár is ilyesféleképpen méltatja Áprily „modernségét”: „Mert ez volt Áprily: (...) A formát ismerő hegedűvirtuóz olyan poeta doctusok korában, mikor még illett versszerű verset írni; és *mindennek* ellenére, Erdély egyik legmodernebb költője ő, akiben az igazi, antikban gyökerező világirodalmiság rezonál végül” (*Áprily Lajos*, in: *Erdélyi panteon 3.* Szerk. Jánosházy György, Marosvásárhely, 2001. 63-66.). S Molter Károly szerint is „egyre-másra muzsikálja elénk a legbonyolultabban hangszerelt erőteljes egyszerűségeket” (*A keleti állomáson*, Marosvásárhely, 2001. 27-30.). Létgond és stílizáló artisztikum, mélabú és feloldozó hangulatvarázs örökösen egymásba rezgő minőségeiről Czine Mihály így ír: „A természet örökkévalóságába való kapaszkodás egyszerre életigenlés és halállal való barátkozás nála (...) a természet a határtalanság, a szabadság érzését adja, s a szemérmes, zárkózott költőnek alkalmat arra, hogy magányosságát, melankóliáját és felvillanó életörömét a tájba transzponálja, s állandósulni látszó válságait a szép harmóniája alá rejtse (...) Innen tájképeinek a kísérteties, mitikus sugárzása (...) Az elmúlás árnyéka majd mindig rávetül, a táj valóságos elemei is látomássá irrealizálódnak. A sejtelmesség belengi az egész képet, a harmonikus nyugalmat árasztó élő természet látványa fölött ott borong az elmúlás (...) Színeket, hangulatokat és ritmusokat bőszséggel hozott a havasokból Áprily Lajos, fájalmait és tépelődéseit is fel-feloldotta a természeti világ végtelen hullámmászásában, de nyugtalanságától, a befogottság és a másra vágyás érzésétől meg nem szabadulhatott” (*Nép és irodalom I-II.* Bp., 1981. II. 119-122.). „Világfájdalom — derű; lelki vívódásokkal teli nyugtalanság — kiegyensúlyozottság” — sorolja a kettősségek alapvonásait, az érzelmi és világképi ellentétpárokat Sőni Pál is (*Írói arccélek*, Bukarest, 1981. 5-21.), Láng Gusztáv pedig éppen a sokrétű szubjektum—objektum, látvány—jelkép viszonymódok, feszültségfajták halmozódásait taglalva problematizálja az egész Áprily-költészet szituálás- és megítéléslehetőségeit: „az

ötvösremekekre emlékeztető versformálás és a formálásnak ellenálló valóság-
elemek ellentmondása, a diszharmonikus elemekből épített versharmónia” olyan
különös — bár döntően tradicionálisan esztéticista — képlet, amely nem oldható
meg „időszerű tartalom + időszzerűtlen forma” hamisan leegyszerűsítő, semati-
kus fogalmaival. Szerinte Áprily költészete — amelynek egyes darabjai szubjektív
világérzékelés és tárgyiasító törvényfelmutatás illeszkedésével-szövetkezésével in-
kább „világhangulatot”, mintsem „hangulatvilágot” fejeznek ki — nem — vagy
nemcsak — „utolsó hullámgyűrűje” egy áramlatnak, „hanem majdnem annyira a
háború utáni európai líra fejlődésútjának kezdeteihez is kapcsolható. Az intellek-
tualizmusra készítő elidegenedés, az élményszerű témák racionális kezelése, a
valóság szemléleti elemeinek realitásként — értelmezésre váró realitásként — va-
ló elfogadása, a formában a konstruktivitás igénye — ezek a legfontosabb jegyek,
amelyek a szimbolizmus verseszményéből kinőve, de új minőséget létrehozva jel-
lemzik Áprily költészetét is” (*Kivándorló irodalom*, Kolozsvár, 1998. 74-88.). S bár
rendkívül lucidus ideológiatörténeti és -kritikai, illetőleg értékelméleti elemzésé-
ben a szenvedést, a fájdalmat átértékelve megnemesítő-megszentelő léteszté-
tikumról — mint a méltatlan helyzet problematikusan-bíráhatóan paradox át-
minősítésének-átlényegítésének transzilvanista törekvéséről-kísérletéről — Áprily
kapcsán is hangsúlyosan értekezik Cs. Gyimesi Éva (*Gyöngy és homok*, Bukarest, 1992),
másrészt a „platonista” jellegű értékeszmény-képzésnek, idea- és ideálfelfogásnak, a
„keresztényi humánium” érvényesítésének az önvédelmi értékőrzés örök igazságát
példázó tragikus éthoszát, tagadhatatlan teremtő katarziszt szintén előtérbe állítja (*Kri-
tikai mozaik*, Kolozsvár, 1999. 33-42.).

S hogy erőszakosan társadalomboldogító eszmék bukása után is mennyire aktuális
lehet a bensőségértékeknek (lelki, szellemi, erkölcsi, vallási, kulturális értékdi-
menzióknak) mind az önelvű, autonóm művészeti megnyilatkozásereje — a forma-
kultúra öntörvényűségének üzenetkiszugárzása —, mind a magatartásmorál követendő
modelljeit meghatározó-befolyásoló jelentősége, azt egy olyan (1998-ban, Budapesten
megjelent) esszékötet — az Ablonczy Lászlóé — is igazolhatja, amely már címében is
hajszálpontosan Áprily Lajos 1965-ös verseskönyvét idézi: *Jelentés a völgyből*, s amely
irodalom- és művelődéstörténeti eszme-futtatásai — „szellemutakon” járó tűnődő
„barangolásai” — során Áprily Lajosnak, kortársainak, eszmei elődeinek és örökösei-
nek a messze fénylő emlékét és szellemiségét élesztgeti.

Az irisórai szarvas („a ködbe hördült, mint az orgona”), a Kós Károlynak aján-
lott *Tetőn* („s titokzatos szót mondtam akkor: Erdély...”), az *Opitz Mártonhoz*
(„Mi itt keresztre rendeltetve állunk. / Minket a hűség Krisztus-szege tart. / Égő
reménység: árva ’húnjaid’-ből / jövőt nevelni, embert és magyart”), az Apáczaira
és hitvesére emlékező *Tavasza a házsongárdi temetőben* („dörgő fenséggel bűgött le
rája / a kálvinista templom orgonája”), a Kuncz Aladárnak dedikált *Vallomás*
(„De túl romon, ha perce jön csodáknak, / a mély megkondul, mintha vallana, /
s a bolt alól harangtisztán kicsendül / s magasra száll az ember dallama!”), *A lát-
hatatlan írás* („*Az erdőn túl, / valaha így neveztek*”) megrendítő és felemelő Er-

dély-himnusza és mind a többi költeményremek alapján is állíthatja róla, „a líra remetéjéről” (Pomogáts Béla *A marosvécsi várban — Az Erdélyi Helikon íróiról*, Bp., 2012. 53-60.; ld. még uő: *Magyar irodalom Erdélyben I. 1918–1944*, Csíkszereda, 2008. 167-172.), hogy a „komorság és a melankólia mellett mennyi szépségszomj sóvárgott és mennyi életszeretet lüktetett verseiben!” Hogy „mint a költőtárs Bartalis János vagy a tanítvány Dsida Jenő, Áprily is a természet bukolikus nyugalmaiban keresett és talált vigasztalást és örömet. Életérzése minden végzetmotívum és magánytudat ellenére ezért nem lett végzetesen tragikus”; s hogy ő „a természet és a humánus erkölcsi értékét és költői erejét képviselte, egy sajátos életforma, magatartás és műhely humanisztikus rendjéről, morális biztonságáról hozott hírt és tett tanúságot.” És a „humánus eszmények iránt érzett felelősséget érezhetjük Áprily kivételes műgondjában, formáinak harmonikus szépségében és nyelvének tisztaságában is”; s a poeta doctus verseinek ezen a fokán a műgond „már nem mesterség csupán, inkább lelkület és magatartás, emberi minőség és erkölcsiség. Az összhang, a tökéletes forma igénye mögött egy költő mély embersége, lelki nemessége áll fedezetnek, magyarázatnak egyaránt.” S ahogy Reményik Sándornál Erdély, mint Atlantisz, „harangoz, haragoz a mélyben”, Áprily is a megzendülő mélyből hallja ki a legtisztább sorsüzeneteket. „Áprily a táj és a történelem egymást kiegészítő szerves egységéről beszélt Marosszentimrén írott *Nyár* című versében” is — összegzi Pomogáts Béla (*Erdélyi gondolat — Erdélyi irodalom*, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2012. 108-109.), s hogy az ebben a versben kikristályosított „hőskölteményt” írták tovább azok a művei is, amelyek „az erdélyi magyar múlt emlékeit idézve fejezték ki költőjük történelmi és művészi tudatát.” És egyenesen ezzel a kiemelt verssel nyitja „*Transsylvania hősköltemény*” — *Az erdélyi irodalomról* (Bp., 2001) című tanulmánykötetét is Pomogáts Béla (mint ahogy *Erdélyi tetőn* /Csíkszereda, 2004/ című könyvét szintén egy másik nevezetes Áprily-verssel, a *Tetőn*-nel). Maga a szonett, a *Nyár* így szól: „Mi már a tengert nem látjuk soha. / Nekünk a tenger látomás marad, / melyre olasz-kék menny ont sugarat, / elérhetetlen part, hullámcsoda. // Itt nem fogadnak bókos pálmafák, / pártázatos, fehér kastély helyett / mogorva templom vár a víz felett, / falusi fűz, falusi árvaság. // De ez a nagy folyó, látod, tied, / sugaras Lidód; zúgó tengered, / s ez a hömpölygő dallam, lásd, enyém — // És este kinyitom az ablakom / és a históriáit hallgatom: / egyetlen transsylvania hősköltemény.” De nemcsak Áprily írta és bővítette tovább ezt az 1921-re datált — és az idők során hatásosan nagy Erdély-szimbólummá vált — Marosszentimre-élményt és motívumot, hanem mások is. Maga a fia, Jékely Zoltán is, aki 1936-ban már a templomi gyülekezet sorvadásán busong („Fejünkre por hull, régi vakolat, / így énekeljük a drága Siont /.../ Tízen vagyunk: ez a gyülekezet, / a tizenegyedik maga a pap, / de énekelünk mi százak helyett /.../ tizenkettedikünk maga az Úr. / Így énekelünk mi, pár megmaradt / — azt bünteti, akit szeret az Úr —, / s velünk dalolnak a padló alatt, / kiket kiirtott az idő gazul” — *A marosszentimrei templomban*). És Kányádi Sándor a nyolc-

vanás években már „paptalan”-nak érzékeli a templomot, ahol „haldoklik szenczi molnár” (*Egy csokor orgona mellé*), s Ferenczes István meg 2002-ben (Sütő Andrásához szólva) borong a pusztuláson, amikor már „legnagyobb hiányzó maga az Úr”, s „nem énekel az sem, mi megmaradt. / Hát kit szeretsz itt és kit büntetsz, Uram?” (*Marosszentimrei templom*)

*

Az Áprily-szakirodalmat gazdagítva, mindezek után és mellett merész és koncepciózus vállalkozásként írta meg Áprily-monográfiáját (*Világalkotó elemek Áprily Lajos költészetében*, Kolozsvár, Kriterion, 2003) a nyíregyházi költő és főiskolai tanár: Antal Attila — elismerésre méltó újdonságokkal szolgálva. Mert melyik irányban lehet még finomítani az eddigi szakirodalomban kialakult Áprily-képet? A szerző remekül ráérezett arra (s Jauszra és másokra való hivatkozásokkal is megerősítve célkitűzése helyességét), hogy egyrészt éppenséggel a fogadtatástörténet fő vonalainak a meghúzója, a megkerülhetetlen és jellegadó vélemények, kritikai értelmezések és megállapítások összegyűjtése — áttekintése és összegezése — vált érdekfeszítően szükségessé, izgalmasan hasznossá. Antal Attila úgy végzi el a számbavétel korrekt és pontos — bár talán a legfrissebb szakirodalom bizonyos szeleteit kissé elhanyagoló (persze amúgy is természetszerűleg és nyilvánvalóan soha nem lezárható) — munkáját, hogy a változó korok változó nézőpontjainak hiteles felidézése mellett és azok segítségével máris sokszínű portrét fest a költőről. A lírai életmű teljességét vizsgálva úgy tárja elénk e költészet kereszt- és hosszmetaszétét, hogy abban az eddig kevésbé elemzett versek rengetege is egy szemlélettartományaiban kiterjedt, ám világképi-poétikai szerkezetében, karakterében szervesen összekapcsolódó dimenziórendszer elhanyagolhatatlan részeként, méltóképpen megvilágított elemeiként mutatkoznak meg. Főként az ismétlődő-visszatérő idő- és értékszembesítő motívumok jelentéstartalmait és jelentésmódosulásait boncolgatja a monográfus, a szimbolikus és archetipikus képzettség felépülésében lejátszódó emocionális és szemantikai mozgásfolyamatok természetét. Egy komplex és változatosságában is rendszerszerűvé tevélyesedő metaforikus struktúra működés módját — s a pozitív és negatív pólusokat kifeszítő hangulati, érzelmi, erkölcsi értékjelképek oppozíciós viszonyhálózatát. Precízen szemügyre véve a költői képzettség átalakítások és képi jelentéstelítések árnyalatait — látványos-kontúros vagy gondolati-fogalmi élességű konkrétumok, illetve példázatos-sorsszimbolikus látomásrétegek elkülönülő vagy éppen egymásba olvadó határait, körvonalait.

Mindez annyiban nem előzmény nélküli, hogy például *Az Áprily-költészet motívumai* című munkájában Széles Klára (*Hálás utókor?*, Miskolc, 2000. 35-47.) vagy *Motívikus tér- és időviszonyok Áprily Lajos lírájában* című tanulmányában Máthé József (*Írás és értelem*, Bp., 2000. 76-104.) hasonló módszerekkel és eredményekkel közelíti meg a sajátos Áprily-motívumcsoportok szövegtereit és jelentésvilágát. Az elemzésekből kitűnik, hogy a hallatlan zenei és pittoreszk telítettséggel bíró, s így eredendő

és elemi lírai szuggesztivitást hordozó természet- és tájfestő, időérzékeltető, enyhén vagy erőteljesen mitikussá felgazdagodó szenzibilis képzetemek egyfajta egész varázslatos költői univerzumot teremtő motívumláncolatokká bővülnek. Amely motívumegyüttesek egymást ellenpontoszó vagy feloldó asszociatív értéksugallatok motivációi szerint — remény és reménytelenség, vágy és lemondás, lét és elmúlás személyes vagy közösségi élménytömbjeihez, lélekállapotaihoz, érzületrétegeihez igazodva — szövődnek össze. Az 1976-ban Erdélyben, Kolozsvárott kiadott Áprily-versválogatáshoz, az *Őszi muzsikához* írt összefoglaló mélységű bevezető tanulmányában ugyancsak Máthé József így vázolja a szétágazó élménytávlatok emberi világát: „A ’melankólia és muzikalitás’ nála menekülést és védekezést is jelent egyszersmind; menekülést kora embertelenségei, illúzióromboló visszásságai elől, védekezést a humánusmot, szépséget, jóságot veszélyeztető erőkkel szemben; az ifjúsággal örökre elveszítettnek hitt harmónia igényét, keresését, amelyet egyrészt a szabad természetben és a kultúra világában, másrészt a versek erős formafegyelmében és a szöveg belső muzikalitásának fokozásában vél újra elérhetőnek. Ez a harmóniára való törekvés és a vele járó hiábavalóság nyugtalanító érzése közötti ellentmondás adja tulajdonképpen a húszas években írt verseinek gondolati és érzelmi feszültségét. Az Áprily-művek parnasszista jellegű, zárt fegyelme, ’gránit-kriptabolt’-ja tehát valójában belső zaklatottságot takar.” A motívikus jel- és jelentésstruktúrák szövedékét felfejtő új tanulmányában pedig az egyes motívumszerkezetek (Rákos Péter Ady-interpretációjának kategóriáival szólva) statikáját és időrendi dinamikáját megfigyelve nyomatékosítja az olyan jelentésátfordulások, hangulati és atmoszferikus változások szerepét, mint amilyenek például a „völgy”-metafora átértelmeződése során zajlanak le. Mert a korábban negatív értékvonatkozásokat és konnotációkat jelölő „völgy” szókép később éppen a megbúvó humanitás életérzésére, féltve óvott bensőségértékeire való utalásokkal, asszociációkkal töltődik fel. Nyomon kíséri Antal Attila továbbá, ahogyan a századfordulós „spleen”, szenvedéstudat, kissé affektált magányérzet (például a korai Kosztolányiéval további kutatásra érdemes módon rokonságban álló szenvedélyes modor) az induló Áprilynál a húszas években — a súlyos és tragikus történelmi léttapasztalatok hatására is — az egyéni és kollektív sorskifejezés modellteremtő perspektíváiban formálódik át, ahogyan konvencionális képzettára autentikussá elevenedik és mélyértelművé tágu, s antik-görögös és keresztény-biblikus (világ)irodalmi és mitologikus, európai és magyar történelmi, művelődéstörténeti és erkölcsfilozófiai gondolatsíkokkal építkezve az erdélyiség, a transzilvanizmus olyan főműveit hozza létre, mint a már emlegetett örök becsű poémák.

Miután a költő 1929-ben Erdélyből Magyarországra repatriált, új korszakát főként a nosztalgikus-látomásos szülőföld-idézések, visszarévedő hűségvallomások jellemezték, egyszersmind a költői személyiség kiteljesedő válságának tünetei telítették. A szorongásos otthontalanság, a depresszív otthonvesztés, az emésztő honvágy, a magányérzet, a betegség tudat, a halálfélelem felhalmozódó negativitásképzeteit olykor egyre kevésbé képesek már ekkor ellensúlyozni a természet, a történelem, a közösségiség, a népi, nemzeti hagyománykincs, a vi-

lágkultúra megtartó-önerősítő értékszférái; s az elhatalmasodó depresszió képi kivetülései pedig — később is időről időre, például a második világháborús meg-
 rázkódások nyomán — bizonyos szemléleti horizontszűkülésről tanúskodnak. A
 gond, a bú, a nyugtalanság, az üldözöttség-kifosztottság érzése, a menekülésvágy,
 az oltalomkeresés alapvető lélekimpulzusa, pszichikai beállítódása nyomán gya-
 korta elégszik meg a lírai én a visszahúzódás, a meghittség, a privát intimitás kis
 köreihez való ragaszkodás elemi igényeivel; van olyan periódus, amikor a versek-
 ben nem tapasztalható, hogy „a többes szám első személy a baráti körön vagy a
 családon túlra mutatna, s a jelképek, megjelenített szimbolikus alakok is többnyi-
 re az egyén és világ s nem a közösség és világ kapcsolati problémáinak köszön-
 hetik létrejöttüket” (fogalmazza Antal Attila). A panaszköltemények rengetegé-
 ben szenvedés és életigenlés, remény és csüggedés, érték és értékhiány bináris
 összefüggései között az ellentétes irányokban széttartó folytonos lelki hullám-
 mozgások zajlanak, ahogy például a második világháborús világégés idején a szü-
 lőföldön, a gyermekkor színhelyén, Parajdon töltött esztendő (a *Forrásvizek* cik-
 lus, benne az *Ének a Küküllőbőz* vagy *A régi házban* tanúsága szerint) némileg a
 megnyugtató bizakodást és megbékélést táplálja (hogy azután újra a rezignációt, a
 letargikus kétségbeesést fokozó megpróbáltatások következzenek), vagy ahogyan
 az öregkor lírájában érdekesen-izgalmasan megszaporodnak az életvágyat, az
 életkedvet sugárzó úgynevezett „tavasz-versek”. Szövegszerű aprólékosságukban
 bontakoznak elénk a meditáció, a reflexív-kontemplatív öntanúsítás távlatait ki-
 terjesztő avagy zsugorító (szegényedés és gyarapodás bonyolult összjátékában
 kavargó) lírai folyamatok, a „tető”, a „hegy”, a „csúcs”, a „magasság”, a „fény”, a
 „szeretet”, az „élet”, a „béke”, a „fenn”, a „tavasz”, a „nyár”, a „hajnal”, a „reg-
 gel”, a „virág”, a „fa”, a „csend”, a „kékség”, illetve a „völgy”, a „síkság”, a
 „mélység”, a „sötétség”, a „homály”, a „gyűlölet”, a „halál”, a „háború”, a
 „lenn”, az „ősz”, a „tél”, az „éjszaka”, a „köd”, a „rom”, a „fekete”, a „vérszín”
 stb. toposzainak, fogalmainak bipolárisan hálózatos ellentétviszonylatai, logikai
 és emocionális képletei: élményanyagok, érzéstípusok és motívumrendszerek
 esztétikai egybefüggései. S az olyan értelmi-hangulati jelentéseltolódások — a
 változatlan értékpozíciókat „alkalmi jelentésváltásokkal” fenntartó jelenségek —
 mint amilyen a Máthé József is elemezte „fenn”-ség vagy „völgy” metafora vál-
 tozásaiban észlelhető, s amelyről azt írja Antal Attila (részint Csép Ibolya nyo-
 mán), hogy a metamorfózis már a harmincas évekbeli *Új középkorban* elkezdődik,
 ahol a menekülés a „vakító”, „szikkasztó” „fenti” fény elől a hit- és értékelbújta-
 tó „aknamélybe”, a „katakombába” történik (talán az adys „mag hó alatt” mintá-
 jára is?), s hogy „a ’sötétség’ a megszokott negatív jelentése mellett sokszor tűnik
 fel ellenkező előjellel is. Lehet ’rejtő’ és ’ölelő’ (*Sötétben*). Társulhat ugyanilyen ér-
 telemmel a ’lent’ képzetéhez: ’Jó lesz a föld alatt, / nyíl ki, néma, komor vár, ka-
 takomba’ (*Lelkem felel*). Lehet a világégés befejeződésének jele: ’legyen békesség
 és legyen sötét’ (*Legyen már vége!*). Végül segítheti felidézni a messze szakadt ro-
 kont: ’Sokszor látom, ha csend jön és sötét’ (*Taganrog*). Az archetipikus képzet

eredeti jelentésének ezeket az átcsapásait az ellentétes értelemben — vagy legalább is ezeknek az átcsapásoknak egy részét —, úgy véljük, a háborús viszonyok hívták életre”. S így jutunk az ötvenes-hatvanas évekhez, amikor az időskor költészetében, „őszikéiben”, a *Jelentés a völgyből* darabjaiban nemcsak felcserélődnek a korábbi konnotációk, hanem szinte el is illannak; a „völgy” kifejezés konkretizálódik és „a lakóhelyet jelöli”.

Az erdélyi magyar líra fő hagyományvonulatára általában jellemző ez a fajta „potenciális szimbolizmus” — amelynek fogalmát (azóta is használatos kategóriáját, esztétikai „terminus technicusát”) Kányádi Sándor vezette be 1967-es bécsi előadásában (Kányádi Sándor: *Líránkról, Bécsben — Szubjektív gondolatok a romániai magyar költészetéről*, in: *Korunk Évkönyv 1981 — Két évtizedes hagyományainkból*, szerk. Ritoók János és mások, Kolozsvár, 1981. 149-152.), s amelyet a szimbolizmus „egy bizonyos többszörösen átlényegült formájaként” és kollektív életérzések sokértelmű lehetséges kifejeződéseként értelmez — ugyanis utalásos szabadság lehetőségeivel nagymértékben kitágítja a sorsjelkép-alakítás mozgásterét. A stilizálás minőségében rejlő potenciális szimbolika hatástényezőinek jelentőségét Áprilyra vonatkoztatva Czine Mihály így emelte ki: „Áprily zendíti meg a magasból a völgybe szóló, ’messzire visszhangzó, tiszta humánus üzenetét hordozó dallamot’, ő teremti meg, az elsők között, azt a ’potenciális szimbolizmus’-t — Kányádi Sándoré a szó —, amely az erdélyi lírában máig is él; amely a természeti képbe beleviszi a szimbólum mélyértelműségét” (*Áprily — Erdélyben*, in: uó: *Németh László emlékszájában*, Bp., 1997. 190-193.). Áprilynál „a ’sors’ kifejezés és változatai sajátos képzetbázissal rendelkeznek, s ennek gyökerei a költő görögös műveltségében, a görög tragédiák iránti mély érdeklődésében lelhetők fel”, így „Áprily felfogása szorosabban kapcsolódik a görög tragédiák sorsképzetéhez, mint kortársaié”; „nem a ’jellembe írott sors’ euripidészi felfogásáról van szó esetében, hanem Szophoklész drámáinak (elsősorban az *Antigonának* és az *Oidipusz királynak*) a sorsértelmezéséről”; s „a görögös végzethitre utaló jegek jól megfértek Áprily költészetében a protestáns vallásosságról tanúskodó szövegelemekkel, az antik kultúrkör szimbólumai a keresztényével” — fejtegeti Antal Attila, Tavaszy Sándor véleményéhez is kapcsolódva: „a művekben a táj elemei úgy vesznek magukra többletjelentést, hogy egyben megőrzik természeti arculatukat is”. Valóban, a külvilág keltette atmoszférikus benyomás, hangulat és az azzal átítatott, átszínezett (végző soron realista indíttatású) ábrázolás elsődlegessége, illetve a külső tárgytárgyiasságokra kivetített szubjektív érzület, az előzetes érzéstartalom — a döntően impresszionisztikus, illetve az alapvetően látomásos-szimbolisztikus képalkotás irányelvései — között a jellegzetes Áprily-vers sajátos komplexitását éri el konkrétság és absztrakció vonzásköreinek.

Meggyőződhattünk tehát, és ma is biztosak lehetünk abban, hogy Áprily Lajos erdélyi és egyetemesen magyar lírája minden régebbi és újabb értékelése szerint: költészetünk halhatatlan fejezetei közé tartozik.